

ИЗВАНРЕДНО ОСМИШЉЕНА КЊИГА

Драгиша Бојовић и Дарко Крстић, *Премудрост у Светом писму и српској књижевности*, Филозофски факултет, Ниш, 2011.

Књига *Премудрост у Светом Писму и српској књижевности* Драгише Бојовића и Дарка Крстића изванредно је осмишљена. Има два поглавља: *Премудрост у Светом Писму* и *Премудрост у српској књижевности*. На почетку је краћи предговор Драгише Бојовића (*Теолог и филолог пред Премудрошћу*), у коме он указује на подстицаје да проучавању српске средњовековне књижевности приступи и са становишта теологије; у предговору се осветљавају и околности везане за настанак ове књиге. Аутор првог, веома обимног, поглавља је теолог Дарко Крстић. Он се подухватио сложеног задатка да проучи тему Премудрости Божје у Светом Писму, и то у софиолошким књигама старозаветног корпуса (Друга књига Мојсијева – Излазак, Дефтеро Исаија, Приче Соломонове, Књига Премудрости Исуса сина Сирахова, Књига Премудрости Соломонових) и у Новом Завету (овде првенствено у Јеванђељу по Јовану). Крстић је проучавању приступио веома темељно. Поседујући изванредно теолошко образовање, он је зналачки и веома систематично анализирао различите аспекте Премудрости у назначеним библијским списима. У средишту његовог интересовања је представа Трпезе Господње. Крстић њу не анализира апстрактно и издвојено из њене теолошке матрице, већ у контексту софиолошке теологије о Премудрости као функционалном присуству Бога међу људима. Значајно је његово разматрање феномена богонадахнућа. Према Крстићевом тумачењу, Трпеза Премудрости Божје је архетипски симбол партиципирања у божанском знању, божанској науци. Учесник у овој Трпези учешћем постаје богонадахнут, па сходно томе и његова наука добија ореол богонадахнутости. Богонадахнутост је дар Софије, пре свега кроз функционалну идентификацију Духа Божјег, као традиционалног носиоца богонадахнутости (код пророка), са Премудрошћу Божјом.

Други део књиге посвећен је теми Премудрости у старословенској и српској књижевности средњег века. Састоји се из пет целина – студија. Четири студије је написао Драгиша Бојовић, филолог и историчар књижевности, а једну Дарко Крстић.

На самом крају књиге је краћи поговор под насловом Трпеза Премудрости и Срби.

Сматрајући старословенски период значајним за успостављање ране теологије стваралаштва код Словена, Бојовић на сам почетак другог дела књиге поставља свој рад посвећен истраживању феномена богонадахнућа у делима о Тирилу и Методију (Ка богонадахнутој литератури). Богонадахнуће дефинише као феномен неодвојив од стваралаштва и благодати. Указује да је извор стваралачке благодати и надахнућа Дух Свети и да је ово схватање јасно изражено у најстаријим словенским књижевним текстовима, посебно у Похвали св. Тирилу од Климента Охридског. Бојовић назначавача да је паралелно са богонадахнућем у делима о Тирилу и Методију присутан и сродан мотив Премудрости. Код аутора списа посвећених Тирилу и Методију он учавача и тежњу за тумачењем божанске природе изговорене или преведене речи. Говорећи о богонадахнућу, писци тих дела ефектно користе симболичке представе и низове метафора.

Студија Д. Крстића *Софиолошки оквир Савиног Житија Светог Симеона* врло је занимљива и у новој светлости представљача ово Савино дело. Афирмише овог писца као одличног познавача библијских софиолошких мотива али и изузетно креативног ствараоца који те мотиве успешно користи и комбинује, како би Немању приказао као мудрог владара у духу библијске софиолошке представе о мудрому владару. Савино опредељење да представи два кључна момента из Немањиног живота (напуштање престола и напуштање овоземаљског живота), према Крстићевом тумачењу, омогућило је овом писцу да очеву биографију прикаже у маниру библијске софиологије тј. мудросне књижевности. У оба назначена житијна мотива реч је о јунаковом опраштању од деце (следбеника), па Сава прибегава опроштајном говору, кога конституише на темељима конвенција библијског опроштајног говора. Основни садржај таквог говора су упутства онога који се опрашта, намењена деци/следбеницима, како би се дело одлазећег сачувало. Крстићево је запажање да је наративни контекст опроштајног говора Сави омогућило да у житије унесе бројне софиолошке мотиве (кључни међу њима је обраћање оца сину).

Библијска слика мудрог владара, испуњеног Премудрошћу Божјом, указује Крстић, Саву је нужно усмерила на поређење Светог Симеона са премудрим царем Соломоном. Важно је запажање аутора студије да Сава приказује живог свога оца у изразито софиолошком маниру дефтероканонске софиолошке историографије, по угледу на дела као што су Сирах или Премудрости Соломонове (она су садржана у Септуагинти). Стога он представљача само најрелевантније моменте из Немањиног живота, оне који га афирмишу као мудрог и успешног владара, који је вођен Премудрошћу Божјом.

Студија Драгише Бојовића *Вишња Премудрост и Доментијанова свест о светости поезије* представљача драгоцен допринос проучавању Доментијановог поимања природе надахнућа и стваралаштва. Важна је ауто-

рова опсервација да у свом делу Доментијан изражава наглашену, па самим тим и специфичну, свест о поезији и њеној светости, у којој је садржана сама вишња Премудрост. Управо из тог разлога, мада ствара у оквирима прозног жанра (житије), испољава посебан афинитет према песничком. Бојовић испитује она места у Доментијановим делима на којима се говори о поезији и о појању духовних песама. Уочава да се ове песме означавају као свете, експлицитно, или пак посредством атрибута чији метафорички смисао упућује на светост (слатке, анђелске, небесне, свекрасне, неумучне). Аутор студије анализом долази до драгоценог сазнања да Доментијан непрестано појање духовних песама и слављење Бога као и саму поезију посвећену Богу, сматра великим и светим подвигом. За овога писца земља је само позорница на којој се пева „небесна песма“, која се прва приноси Оцу небесном, па тек потом долази реч, покајање, умиљење, уздисање и сузе.

До сазнања о Доментијановом промишљању смисла и важности поезије Бојовић долази и посредним путем, испитујући однос овога писца према књижевној традицији. У првом реду осветљава однос који Доментијан има према Давиду. Указује да овај писац псалме Давидове често назива песмама а самога Давида светим песником (светопојцем). Запажа да се за Давидово име и Дух Свети који у њему живи везује и појање „песме песама“. Аутор студије назначавача да се Доментијанов однос према светом песнику Давиду може сагледати и посредством молитава, будући да су оне саграђене од псалама. Поједине међу њима (друга светогорска Савина молитва, Савина молитва за исход душе) у целости почивају на псалмима. Када је реч о њима, светост библијског текста уграђена је у нови песнички жанр (молитва), који и сам поседује светост. Бојовић запажа да идентичан однос Доментијан има и према другим светим песницима (нпр. према Јефрему Сирину, чије име формално не назначавача). Доментијан наводи и друге библијске примере, где се говори о певању духовних песама (цитира стих апостола Павла, наводи Мојсијеву песму). Овим путем уноси поетску атмосферу и дух древне свете поезије у своје дело.

Изврсна је Бојовићева студија *Духовна трпеза Теодосија Хиландарца*. Аутор на почетку указује да је проучавање теологије стваралаштва остало ван значајнијих токова истраживања средњовековне српске књижевности, мада је оно изузетно драгоцену за проучавање поетике ове литературе и поетике појединачних дела. Посебно занимљивим сматра однос аутора према надахнућу и самој речи. Бојовићево опредељење да у светлости теологије стваралаштва проучи Теодосијева дела подстакнуто је чињеницом да овај писац врло експлицитно говори о свом схватању књижевног стварања. Аутор студије као доминантне мотиве Теодосијеве теологије стваралаштва назначавача Духовну Трпезу и божанску реч; напомиње да су на неке аспекте ових мотива указали Светозар Радојичић и Александар Наумов у својим радовима.

Бојовић се посебно фокусира на Теодосијеву *Похвалу Светом Сави и Светом Симеону* (на њен увод), јер је ту најпотпуније изложено пишење схватање стваралачког процеса. Указује на добру промишљеност овог сегмента и пишењу доследност и поступност у елаборацији теме. Свечани почетак уводи у атмосферу духовне радости. Теодосије, обраћајући се слушаоцима, изјављује да ће припремити духовну трпезу, препуну божанских речи. Овим поводом Бојовић подсећа да се мотив Духовне трпезе пуне речи анђеоске хране јавља и у Теодосијевом *Житију Светог Саве*.

Потом се указује да се представа о духовној трпези у Похвали изграђује кроз компарацију са плотском трпезом. Теодосије трпезу пустињака, који су се свега одрекли, упоређује са небеском трпезом, ослањајући се притом на 25. и 24. стих 77. псалма. Важна је Бојовићева опсервација учињена на овом месту да Теодосије и само стваралачко искуство схвата као неку врсту подвига; оно, како он то види, претпоставља „аскетско превладавање света“.

Пратећи доследно Теодосијев поступак у изграђивању мотива Духовне Трпезе, Бојовић уочава да он антиподни однос духовног и телесног даље развија у супротстављену слику „мрских призора“ и „свете лепоте“, „бучне улице“ и „цркве Божије“, „бесовских песама“ и „духовног појања“. Писац оваквим приступом остварује биполарну слику; насупрот светом стоји оскрнављено, а Трпези Премудрости супротстављено је „лажно мудровање“.

Према Бојовићевом тумачењу Теодосијева Духовна Трпеза повезује два неба: оно са кога долази Реч Божја и оно у коме се Реч Божја најбоље чује (црква Божја). Док прво небо дарује речи, друго их прима. Бојовић напомиње да се трпеза речи може назвати небеском трпезом на земљи и да је посредник у комуникацији два неба. Закључује да из тог разлога Теодосије Духовну Трпезу смешта у цркву, где се приносе молитве, молбе и похвале Богу и где се човекова душа узноси на небеса.

У раду се назначавача да за Теодосија храм Божји није само родно место *свете лепоте*, већ је и *прибежиште души*, где је она потпуно заштићена од *штетних речи* и предата светим песмама и наслади духовног појања; место је сусрета човекове душе и Бога и место небеског саборовања.

Бојовић констатује да Теодосије паралелно са мотивом Духовне Трпезе развија мотив божанских речи; њих он назива анђелском храном, позивајући се на псалмопојца Давида. Бојовић напомиње да се исти квалификатив јавља и у Премудростима Соломоновим. Према његовом тумачењу, Теодосије у речи односно у хлебу анђелском, види предуслов вечног живота; позива се на Христове речи (Мт 4,4). Ову

реч је Христос, истински хлеб небески и истинска наслада живота, место мане дао човеку. У Теодосијевој констатацији Бојовић открива три манифестације једног причешћа: старозаветно причешће маном, новозаветно причешће хлебом и есхатолошко причешће речју. Указује да се у сваком од њих препознаје *сладост* – сладост мане, сладост хлеба и сладост речи, односно бесмртност која кроз њих долази. Наглашава да се овде не ради само о евхаристијској симболици већ и сотериолошкој функцији стваралаштва.

У студији се скреће пажња на Теодосијеву занимљиву дефиницију речи Божје и уста Божјих (реч Божја је за њега све што је о Богу казано а уста Божја – све што се о Богу говори и поучава). Бојовић констатује да само стварање књижевног дела Теодосије сматра чудом отварања уста и даром речи, а остварено дело („саздани комуникаг“) репликом Божјег пракомуниката. Оно се, захваљујући односу са Божјом речју и светлости описиваног предмета, одваја од пошиљаоца и у идеалној неоплатонској хијерархији бића ближе је Богу него сам његов стваралац. Даље, Бојовић открива да према Теодосијевом схватању лепота створеног дела блиста у храму Божјем, где је све „светом лепотом украшено“ и где само дело постаје пандан светлости сликаних представа. Светост створеног дела учествује у светости те лепоте, опстајући и у комуникацији са ликовним делом.

Бојовић указује да је Мотив Премудрости комплементаран мотиву духовне трпезе, која се назива и Трpezом Премудрости, и да се управо из тог разлога писци обраћају Богу Премудрости за надахнуће, како би приступили писању божанских списа. Тако чини и Теодосије, на почетку свог *Житија Светог Петра Коришког*.

Из оквира рада пажњу привлачи одељак у коме се назначавају успостављене релације између речи и духовних феномена (реч и светлост; реч и љубав; реч и душа; реч и светост; реч и подвиг; реч и духовна наслада; реч и задивљеност; реч и умиљење). Бојовић тумачи да Теодосијев однос према божанским речима проистиче из његовог односа према свештеној речи, која је одраз Божјег присуства у свакој речи о Богу. Указује да писац текст намењује онима који још увек нису оставили телесну трпезу и приклонили се сладости јела са духовне трпезе. Духовна трпеза коју Теодосије поставља приправљена је за причешће речима.

Изузетну вредност и значај има и Бојовићева студија *Трпеза Премудрости архиепископа Данила Другог*. Аутор настоји да укаже да је посебан печат поимању мотива Трпеза Премудрости у књижевној и у ликовној уметности дао архиепископ Данило Други. Полази од опсервације Светозара Радојчића поводом фреске Премудрости у грачаничкој цркви; овај историчар уметности истакао је необичност њенога садржаја: на столу су, мимо уобичајене праксе, насликани свитак, прибор за писање,

кутија за пера, бочица са мастилом и развијени исписани свитак; девојка са крилима анђела овде у рукама држи писаћу трску и полуразвијени свитак. Радојчић је уочио да фреска дословно илуструје речи архиепископа Данила из увода у *Житије краља Уроша I*, његову ауторску изјаву која гласи: „поставићу вам, свечани у Господу сабрани зборе црквени трпезу, не хлеба ни вина и мириснога мяса, но трпезу пуну и украшену књижевним јелима“. Радојчић је био мишљења да је слика Премудрости која диктира писцима књиге била Данилу пред очима, док је исписивао назначене редове. Сматрао је доста вероватним да је грачаничка фреска Трпезе Премудрости сликана према Даниловој жељи; Данило је по свој прилици био саветник приликом подизања и осликавања Грачанице.

Бојовића у првом реду интересује Данилов однос према стваралаштву и богонадахнућу; он настоји да утврди шта чини чувену Данилову „трпезу књижевних јела“. Стога пажљиво испитује сва Данилова житија, а његов књижевни и духовни портрет уобличава ослањајући се на сведочења Ученика. Анализира најпре увод у Зборник житија краљева и архиепископа српских; овде је садржан пишчев позив читаоцима/слушаоцима да се *насладе* божаственим списима. Он изјављује да пред њих поставља необичну трпезу, пуну и украшену књижевним јелима, „слаћу од меда и саћа“. Бојовић актуализује Радојчићево запажање о сродности овог описа и ликовне представе Трпезе Премудрости у Грачаници. Скреће пажњу и на Радојчићеву информацију да се у минијатурном сликарству сусреће приказ Премудрости као девојке, са пером за писање. Ту је јасно наглашена њена улога у стваралаштву и истакнуто да надахнуће од ње долази. Бојовић сматра да се основа за овакав приступ може пронаћи у Причама Соломоновим и у Премудростима Соломоновим. Управо су Премудрости Соломове утицале на мисао српских писаца о уметности и стварању.

Бојовић указује да се развој мотива Трпеза Премудрости у српској средини одвијао у два смера. У ликовној уметности он је имао првенствено евхаристијску симболику; у књижевности се ова симболика често спаја са димензијом божанског порекла стваралаштва, да би се назначио значај анђеоске хране и причешћа речима. Када је реч о грачаничкој Трпези Премудрости, Бојовић сматра да је она по својим порукама ближа идејама које су истакнуте у књижевности него значењима у ликовној уметности. Будући да део те представе (девојке са чинијама) има евхаристијски смисао, његов је коначни закључак да грачаничка представа заправо спаја поруке истакнуте у књижевној и у ликовној уметности.

Ослањајући се на Ученикове опсервације, Бојовић говори о Даниловој богонадахнутости и поседовању благодати Светога Духа. Ученик Данилу придаје особине уметника, песника и књижевника и експлицира стваралачке дарове дате од Бога (зналац прича и уметничких вештина; подобан славном песнику; његов језик и перо су као у пророка и књижев-

ника који су писали по надахнућу Светога Духа). Истиче да у Даниловој обилној ризници посебно место заузима уметност разума и мудрости; указује да се Данилов дар испољио у књижевности, ликовној уметности и музици. Бојовић, имајући у виду Учениково сведочење, констатује да није нимало необично што је мотив Премудрости био омиљен у Даниловом стваралаштву и његовом поимању уметности.

Бојовић настоји да у Даниловим делима открије места која би се могла наћи на „грачаничком столу“, а која се по „сладоности“ издвајају из садржаја житија. Пошто их је идентификовао, тематски их је разврстао (постоје три групе). У прву групу је укључио места која говоре о пореклу инспирације (о напајању са извора духовне благодати). Констатује да је карактеристично да Данило у својим житијима увек истиче порекло своје инспирације и извор благодати духовне; он се директно обраћа Премудрости, која је Христос, односно Духу Светоме, који је дародавац благодати и надахнућа. Оваква и слична места у ствари доводе до рецепције Премудрости која бди, а самог Данила приближавају портрету јеванђелиста којима Премудрост диктира у перо. Бојовић посебно издваја *Житије архиепископа Арсенија* где се као медоточни извор помиње Свети Сава; са тог извора се напајало срце његовог ученика Арсенија. Овим Свети Сава постаје оличење новозаветне Премудрости.

У другу групу Бојовић је уврстио одељке из Данилових житија који говоре о облагодаћивању језика и усана. Посебно се помиње *Житије светог Арсенија*, у коме се назначавало да језику јунака почива благодат Светога Духа. Уста Арсенијева Данило означава као извор Божјих речи; на тај начин овај свети задобија атрибут стваралачке благодати, који је резервисан за Дух Свети. Другде, нпр. у *Житију краљице Јелене*, Данило се обраћа Светом Духу да му отвори уста и ујасни језик. У *Житију архиепископа Јевстатија* Данило истиче да је Дух Свети извор надахнућа.

Резултат деловања Светога Духа су божаствени списи, односно речи, које имају своје ликовно отеловљење на грачаничкој фресци. Списи су намењени онима који „у сласт слушају“ – духовницима али и лаицима.

У трећој групи су одељци у којима је реч о сладости божаствених речи и списа. Тумачећи Данилове речи, Бојовић указује да је желео да истакне да онај који се удостојио небеске светлости поседује и харизму богонадахнућа. Похваљује га да је врстан теолог и да не пропушта да истакне да је све од Бога дато. Напомиње да он о сладости свештене речи говори и посредством метафоре соли (со је заправо Христос и стога је његово присуство у речи израз светости односно сладости те речи).

Бојовић, на основу уведених примера, закључује да су „божаствени списи“ Данила Другог право сведочанство присуства речи Божјих. Указује да се у овим списима, више него код других српских средњовеков-

них писаца, говори о сладости речи; Данило користи бројне метафоре богонадахнућа псаламског порекла (уста, грло, језик). Оне на Даниловој „трпези књижевних јела“ заузимају посебно место јер представљају дар Премудрости. Бојовић истиче Данилове заслуге за формирање теологије стваралаштва.

Књига *Премудрост у Светом писму и српској књижевности* драгоцен је за теолошку науку (тумачење Библије) и за поетику српске средњовековне књижевности. Одлично је научно фундирана и изванредно осмишљена. Како је у српској средњовековној књижевности тема Премудрости значајно присутна и реализује се под видним утицајем Светога Писма, на почетак књиге је постављена студија посвећена *Премудрости у Светом Писму*; она отвара пут ка изучавању феномена Премудрости у српским текстовима. У другом делу књиге (*Премудрост у српској књижевности*) у средишту интересовања аутора су схватања српских писаца о природи инспирације, стваралачком процесу и функцији/намени дела. Предмет истраживања је теологија стваралаштва најзначајнијих писаца (Свети Сава, Доментијан, Теодосије, Данило Други). Ова област до сада није темељно истраживана па су опсервације и тумачења Драгише Бојовића и Дарка Крстића веома драгоцене. Мултидисциплинарност у приступу и настојање да се допре до дубинских значењских слојева, дало је изванредне резултате. Унеколико је оцртан и развој мисли о стваралаштву и уметности код писаца XIII и XIV века.

Љиљана Јухас-Георгиевска

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима